

УКРАЇНСЬКІ ОФІЦЕРИ НА СЛУЖБІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОВІДНОСИН З УРЯДОМ ТА СОЛДАТАМИ

У статті проаналізовані політичні настрої українських офіцерів колишньої російської армії. Зроблено спробу простежити взаємовідносини офіцерів з Центральною Радою та їх стосунки із солдатами в армії. Визначено, що в результаті революційних подій 1917 р. для взаємин між українським офіцерством, яке було ядром національно-визвольного руху, і урядом був створений сприятливий ґрунт. Однак, недалекоглядна політика Центральної Ради викликала невдоволення у більшості офіцерів. Поряд з цим, революційні впливи в армії позначилися в цілому на негативному ставленні командирів і рядових вояків один до одного.

Ключові слова: Україна, офіцери, солдати, взаємини, армія, Центральна Рада.

Постановка проблеми. Лютнева революція 1917 р. позначилась на становищі офіцерів російської армії. Будучи активним елементом в українському національному русі українські офіцери здебільшого підтримали творення власного уряду, намагалися налагодити з ним відносини та сподівалися на формування українського війська. Однак Центральна Рада з політичних міркувань не звертала належної уваги на українське офіцерство як на реальну силу, а також не довіряла його прагненням стати на захист власної держави.

Водночас революційні події під впливом невдач на фронтах Першої світової війни загострили конфронтацію між офіцерами та рядовими, що вкрай негативно позначилося на цілій армії. З часом їх стосунки поступово нормалізувалися в регулярних частинах армії УНР.

Тютенко Роман Володимирович, аспірант, кафедра історичного краєзнавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Аналіз досліджень та публікацій. Від часу незалежності України у вітчизняній історіографії існують величезні здобутки в дослідженні Української революції 1917–1921 рр. та військового руху зокрема. Однак питання настроїв українських офіцерів, їх взаємовідносин з владою та рядовим складом на сьогодні є маловивченим. Ближче до зазначених питань підходив В. Пархоменко, який дослідив ставлення різних суспільних груп до військової політики Центральної Ради [12] та оглядово до них зверталися у своїх статтях В. Верстюк [3], а також В. Матяшук, котрі розглянули військовий аспект політики Центральної Ради [11].

Для дослідження цієї проблеми важливе значення мають спогади військових діячів Никифора Авраменка [1], Всеволода Петріва [13], Миколи Чеботаріва [4], Миколи Янчевського, з яких можна почерпнути ставлення офіцерів до українського уряду на фронтах та в різних військових частинах [21]; матеріали архівів ЦДІА України у Львові, зокрема вишкільні, нормативно-правові документи, ЦДАГО України (телеграми, звіти з фронтів про настрої особового складу) ЦДАК України (накази командування), Національної бібліотеки у Варшаві (протоколи зібрання представників військових частин), а також періодики, зокрема офіціозу Центральної Ради – газети «Нова Рада».

Мета статті – дослідити еволюцію взаємовідносин офіцерів з Центральною Радою, а також особливості їх взаємин із солдатами.

Виклад основного матеріалу. Центральна Рада через те, що сама щойно розпочинала свою діяльність, 9 березня 1917 р. видала відозву «До українського народу», в якій закликала селян, робітників, солдатів та інтелігенцію зберігати спокій, гуртуватися в політичні, культурні та економічні союзи та товариства. Офіцери першими відгукнулись на цю відозву. Того ж дня на зборах офіцерів та солдатів Київської міської залоги утворено Установчу українську військову раду на чолі з полковником Михайлом Глинським, яка зажадала від Тимчасового уряду «вчинить для України ще до скликання Установчих зборів такий самий

правний акт, який вже видано для Фінляндії і потвердить за Українським Народом всі права і вільності» [3]. Також в ухвалі Установчої військової ради йшлося, що кожен українець-воjak повинен пам'ятати: кінцевою метою війни є «зібрати до купи всі землі українські, всі гілки українського люду в Росії, Австрії, Угорщині, з'єднаний, суцільний Український Народ увести в спілку вільних народів Вільної Росії» [3].

Разом з тим був утворений Офіцерський професійний союз на чолі з полковником Леонідом Новосільцевим, який захищав професійні інтереси старшин. Союз виступав проти Тимчасового уряду, бо вважав своєю владою Центральну Раду [13, с. 17]. Однак не всі офіцери визнавали Центральну Раду. Зокрема, в березні 1917 р. в Києві був утворений Всеросійський військовий союз, який у своєму заклик до солдатів на початку квітня 1917 р. визнав, що «Временное правительство, является, впредь до созыва Учредительного собрания, единственным правомочным и ответственным исполнителем воли России» [16, арк. 69].

Протягом березня-квітня 1917 р. тривали численні маніфестації офіцерів, де можна простежити їхнє ставлення до влади та вищих керівників держави на початках творення української державності. Зокрема, 25 березня на Хрещатику біля будинку Миської Думи відбулася маніфестація різних військових частин. Газета «Нова Рада» про це пише: «Настрій росте й шириться на юрбу, досягає найбільшої сили, коли підходить скромна валка, на чолі якої професор М. Грушевський» [10]. Михайло Грушевський і для офіцерів, і для всіх українців був символом української революції та України. Газета «Нова Рада» події тієї маніфестації передає так: «...З юрби летять вигуки до балкону: «Покажіть нам його! Покажіть нам М. Грушевського!». Двоє офіцерів підхоплюють М. Грушевського на руки і несуть на гору на балкон. Члени Військового Комітету розступаються і оплесками зустрічають славного українця. Перед М. Грушевським величезна привітна юрба. Місто Київ вітає його, як представника українського руху...» [10].

Політики Центральної Ради були певним авторитетом для українського офіцерства. Як згадував полковник М. Чеботарів: «Для мене Київ [за] весь час моєї праці на Слоб[ідській] Україні був величезним авторитетом, і я просто з надзвичайним пієтизмом ставився до нього, до всіх видатних наших людей. Там же зібралися і всі наші авторитети: Грушевський, Винниченко, Порш, Петлюра і т.д.» [4, с. 73]. В середовищі офіцерів С. Петлюра, попри невійськову освіту, виступав як «патріот, добрий промовець. Людина здібна» [1, с. 204], а М. Грушевський був «нашою науковою гордістю, знаменитим істориком і діячем» [1, с. 204].

Офіцери та солдати Центральну Раду, як захисницю українських інтересів, всіляко підтримували в її починаннях, бо сподівалися на творення міцної держави та армії. Про це свідчать привітання до неї, які надходили весною 1917 р. із різних військових частин, формувань та фронту. Особливо вони були численними після Всеукраїнського Національного Конгресу, на якому Центральну Раду визнали представницьким органом українського народу. Зокрема, вояки Бессарабського полку надіслали вітання, що вони: «...од щирого серця і глибини душі вітають Українську Національну Раду, бажають успіху...» [14]. Українці 247 полку м. Новоузенська 16 квітня 1917 р. надіслали лист М. Грушевському, в якому писали, що вони зібрали Раду і постановили «привітати рідну Україну в лиці Вас, як президента Центральної Ради» [9]. Офіцери 4 кавалерійської дивізії написали, що вони «ждуть демократичної республіки, автономної Вільної України» [7]. В той же час військова залога м. Крем'янця надіслала телеграму, в якій зазначалось, що на зборах «ухвалили щиро вітати Раду в новім складі і підтримувати її всіма засобами в домаганнях здобути національно-територіальну автономію України» [8].

Як бачимо, політичні погляди офіцерів та Центральної Ради збігалися. Вони бачили майбутній державний устрій колишньої Російської імперії як федеративну демократичну республіку, в якій Україна має бути автономною одиницею.

Центральна Рада, зважаючи на розгортання українського руху в армії, звертала значну увагу на військові справи. Вона утворила військову комісію для координації дій українського військового руху, яка призначила скликання Першого Всеукраїнського військового з'їзду на 5 травня 1917 р. Ключовим моментом з'їзду було те, що офіцери підтримали українську владу та визнали Центральну Раду єдиним компетентним органом, покликаним вирішувати всі справи, що стосуються України [20, с. 8]. Другий Всеукраїнський військовий з'їзд 17 червня 1917 р. теж оголосив, що забезпечує найактивнішу і рішучу підтримку Центральній Раді в усіх її заходах, і закликав весь український народ неухильно виконувати її постанови [18, арк. 28].

Якщо на початку весни 1917 р. взаємовідносини офіцерів з владою були ще досить сприятливі, то згодом стало помітно наростання конфронтації. Український військовий рух набрав все більшого масштабу, однак Михайло Грушевський та Володимир Винниченко не вбачали в ньому реальної військової сили, яка могла б забезпечити діяльність Центральної Ради, і лише страх перед ним змусив її організовувати військові з'їзди [9, с. 108]. Тому вже в травні 1917 р. виникли два напрями стосовно проблем українського війська, на основі яких відбулося розходження у поглядах між офіцерством і керівництвом УНР. Перший репрезентував Військовий клуб імені Павла Полуботка на чолі з Миколою Міхновським, який виступав за створення української регулярної армії як основи майбутньої самостійної України. Другий напрямок репрезентувала українська революційна демократія на чолі з В. Винниченком. Голова Генерального Секретаріату вважав формування регулярної армії небезпекою для здобутків революції [2, с. 7]. В. Винниченко погоджувався лише з можливістю формування українських осередків у запасних частинах, але не на фронті [12, с. 76]. Такої ж думки дотримувався і М. Грушевський, який у праці «На порозі нової України», зазначав: «Нормальною формою охорони для демократичної держави являється всенародня міліція» [2, с. 7].

Цим шляхом і пішла Центральна Рада в справі українського війська, хоча офіцери бажали стати опорою українського уряду. Як згадував генерал-хорунжий М. Янчевський: «Обличчя освітлені внутрішнім сяйвом твердості, рішучості та гордості від свідомості, що вони – піонери великого діла – відбудови України» [21, с. 142]. Однак політики Центральної Ради не поспішали довіряти і молодому революційному, і кадровому офіцерству. Оскільки, як зазначав генерал-хорунжий М. Капустянський, після Лютневої революції 1917 р. «з'явилась сила авантюристів, часто повних анальфabetів у військових справах, людей без жадної моральної сталості, частенько і нестаршин» [15, с. 40]. З іншого боку, недовіра Центральної Ради була і до кадрових офіцерів, «побоюючись що частина з них, вихована в душі «єдиної, неделимой, монархіческой Росії», в критичний момент не підтримає Уряд» [15, с. 40].

II Універсал Центральної Ради визначав, що творення та комплектування військових частин повинно бути під контролем Генерального Штабу Росії. Саме узгодження військових справ із російським військовим командуванням викликало велике обурення в українських офіцерів. Як наслідок, 3–4 липня 1917 р. відбулося повстання полку імені гетьмана П. Полуботка. В. Матяшук подає влучні слова полуботківця Михайла Падалки: «Центральна Рада забула, що в політиці вищим аргументом справедливості є добре організована і велика дисциплінована армія. Політики Центральної Ради не уявляли собі, проти кого й з ким доведеться воювати Україні, сконструйованій на кришталево чистих демократичних принципах... партійні ілюзії не давали більшості бачити те, що кричали реалістичні елементи українського громадянства і вояцтва» [11, с. 108].

Ставлення Центральної Ради до військового питання і до офіцерів зокрема, змінилося в листопаді 1917 р. після перевороту більшовиків, чий авторитет у військових частинах був надзвичайно високий [12, с. 78]. Відразу ж почали формуватись перші регулярні війська, зокрема Гайдамацький Кіш Слобідської України та Галицько-

Буковинський Кіш Січових Стрільців. Поряд з цим підтримка з боку офіцерів українського уряду зберігалася, її було підсилено III Універсалом, який проголосив створення Української Народної Республіки. Так, на зібранні українських представників Першого Гвардійського корпусу 6 грудня 1917 р. винесена резолюція, яка проголошувала «завсігда підтримувати Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріат як вони ідуть по указанію всего народа України і согласно Універсалу 7 листопада 1917 р.» [22, к. 52].

Нерішучість Центральної Ради напередодні і в часи війни з більшовиками дратувала українських офіцерів, котрі хотіли точного плану дій. Полковник М. Чеботарів згадував: «Тут ведуть бої в суміжних вулицях, в Українській Центральній Раді, чи Генеральному Секретаріаті відбуваються чергові засідання, власне, балаканина нікому не потрібна, бо в цей час вже не розмовляти треба, а брати в руки рушниці і битися... Над усім в м. Києві панували хуторянство, розхлябаність, боязливість та відсутність ясної лінії, ясних гасел, і то конкретних, на сьогоднішній день» [4, с. 116–117].

Лютнева революція 1917 р. внесла також кардинальну зміну у відносини між офіцером і солдатом. На початку, через розклад російської армії, відносини офіцерства з рядовими солдатами були дуже напружені. Авторитет офіцерів в той час сильно впав, а відтак вони вже не проводили вишкіл солдатів з військової справи, більше критикували їх та втрачали контроль над ними. Тому існували випадки звільнення та втечі офіцерів з війська, переважно кращих та досвідчених [5, с. 5].

Ще більш зіпсувалися відносини через так звану демократизацію армії, розпочату Наказом № 1 від 5 березня 1917 р. воєнного міністра Олексія Гучкова. Цим наказом скасовувалися титулування офіцерів, звернення до солдатів на «ти» і низка обмежень, які регламентували царські статuti. Солдати, не зрозумівши змін, сприйняли це як звільнення від регламенту служби. Відповідно,

порушення дисципліни і неповажливе ставлення до командирів посилилися. Все це відбивалося на військовій дисципліні і було загрозою для самого існування армії. Як згадував генерал Антон Денікін: «...зустрічаючи багато осіб військових і причетних до армії, я чув все одні і ті ж грізні скарги, все одне і те ж прохання: Скажіть їм, що вони гублять армію» [5, с. 39]. Щоби якимось спробувати встановити дисципліну в армії, 6 червня 1917 р. військовий міністр О. Керенський видав наказ про запровадження виборних військово-окружних судів з присяжними засідателями. У наказі зазначалося: «...Между вами не будет различий. Солдаты и офицеры – вы рядом с друг с другом будете по совести и закону решать судьбу своих погрешивших братьевъ...» [17, арк. 145].

Важливим моментом також було те, що внаслідок революції, в перші місяці творення української державності, змінилася форма особистих взаємин між офіцерами і солдатами. До революції знайти порозуміння офіцера з рядовим було майже неможливо. Офіцер, в умовах нагляду вищого керівництва та оточення товаришів по зброї, не міг ризикувати поводити з рядовим будь-яку розмову на політичну тему, крім того, що дозволено статутом. Ближчі відносини могли бути, як зазначав генерал В. Петрів, тільки на ґрунті так званого «земляцтва». Адже не заборонялось вести розмови про домашній побут, тобто про те повсякденне життя, від якого і офіцер, і рядовий солдат були відірвані [13, с. 7]. Подібно і Військовий міністр УНР О. Жуковський у своєму щоденнику згадував, що між українськими офіцерами і солдатами взаємини були товариські, оскільки це дозволялось тодішніми нормами. А відтак «козаки вірили в своїх старшин, як і навпаки, старшини були певні, що козаки «не підводять» ...не траплялось випадків порушення «військової дисципліни» на ґрунті чинопочитання, неслухнянства або якихось гірших військових гріхів. Соціальне нерівенство якимось гостро не вилазило» [6].

На ставленні офіцерів до рядових і навпаки позначилася більшовицька агітація, яку активно почали впроваджувати з

осені 1917 р. Це яскраво ілюструють донесення комісарів з фронту. Так, в телеграмі комісара IX армії Румунського фронту від 23 вересня 1917 р. відзначалося, що настрої у війську ще задовільний, дисципліна дотримувалася, однак існувало невдоволення, серед причин якого, зокрема, нестача обмундирування, погане харчування. Взаємовідносини солдатів і командного складу задовільні, однак відбувалися поодинокі суперечки [16, арк. 6–7]. Комісар Алексеєвський в телеграмі від 7 жовтня 1917 р. повідомляв, що настрої у війську нестійкий, посилювалася агітація на користь припинення війни. Армія вважала необхідними репресії в тилу для відновлення порядку. Випадків обговорення бойових наказів серед рядових не було, однак траплялися випадки відмови від військового навчання. Загалом взаємовідносини між офіцерським командним і рядовим складами налагоджувалися важко, місцями виникали вимоги відставки начальників [16, арк. 8–9]. Уже в телеграмі з П'ятої армії комісар Брагін від 13 жовтня 1917 р. повідомляв, що настрої у військах тривожні і нестійкі. Помітно сильне бажання якнайскорішого укладання миру, посилювалися впливи більшовиків. Ставлення до наказів у солдатів байдуже, зустрічалося і вороже. Полки часто відмовлялися йти на позиції і вимагали стояти в резерві, траплялися також і арешти командирів [16, арк. 11–12].

Коли було сформовано регулярну армію УНР, нарешті встановлено порядок, анархічні настрої усунуто, офіцери і солдати почали ставитися один до одного з повагою, довірою. Взаємовідносини базувалися на дисципліні, точному виконанні порядку, які встановлювали обіжники Генерального Секретаріату з військових справ, а згодом накази Міністерства військових справ. Офіцери намагалися шанувати рядовиків, адже потрібне було військо, а солдат був частиною його цілості. Для офіцерів рядовик був найбільш почесною фігурою в обороні власного народу, його держави, культури і надбань цілих поколінь. [19, арк. 15]. А для цього відбувалися військовий вишкіл, різноманітні навчання

для піднесення рівня освіти. Як зазначав військовий педагог генерал В. Сирогів: «Вояк – це надзвичайно маленька частина війська, все одно як цеглина є часткою кам'яниці. Але ж кожна цеглина, перед тим як йде на будівлю, підпадає цілому рядові чинностей над нею – так і людина, коли вступить до складу армії, повинна перейти через цілий цикл наук, що мають розвинути її тіло – як силу, її розум і серце» [19, арк. 18].

Висновки. Отже, відносини між Центральною Радою та офіцерами навесні 1917 р. відбувались на сприятливому тлі, однак відмова Центральної Ради від регулярного війська, низка поступок Тимчасовому урядові, а також непослідовні дії у війні з більшовиками налаштували проти неї велику кількість українських офіцерів. Разом з тим революційні впливи на початку Лютневої революції 1917 р. та державотворення на українських землях позначилися здебільшого на негативному ставленні командирів до рядових вояків. Згодом, внаслідок зміни статутних норм, взаємини покращилися, а вже в армії УНР вони почали поступово ґрунтуватися на взаємоповазі та дисципліні.

1. *Авраменко Н.* Спомини запорожця: Документальне видання / Н. Авраменко. – Київ: Темпора, 2007. – 456 с.
2. *Андрусяк М.* Думки Грушевського про потребу української армії / М. Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – Число 3. – Львів, 1935. – С. 7.
3. *Верстюк В.* Українська Центральна Рада і армія / В. Верстюк // Военна історія. – № 1–3. – Київ, 2007 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://war-history.ukrlife.org/1_3_07_2.htm. (21.03.14).
4. Визвольні змагання очима контррозвідника. (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва): Науково-документальне видання / Вст. стаття: В. Сідак. – Київ: Темпора, 2003. – 288 с.
5. *Деникин А.* Очерки русской смуты / А. Деникин. – Т. 1. – Париж, 1921. – С. 5.
6. *Жуковський О.* Вспомини часів епохи Великої Східної Революції початка 1917–19 рр. (Із окопів до Тюрми). Записка книжечка. 1919 рік / О. Жуковський / Упорядник: Павло Гай-Нижник. – Київ, 2014 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1917-1919.zhukovskiy.php>.

7. З армій // Нова Рада. – 1917. – № 22. – 25 квітня.
8. З Кременця // Нова Рада. – 1917. – № 22. – 25 квітня.
9. З Новоузенська // Нова Рада. – 1917. – № 22. – 25 квітня.
10. Маніфестація в Києві // Нова Рада. – 1917. – № 1. – 25 березня.
11. *Матяшук В.* Помилки військової політики М. Грушевського як Голови Центральної Ради / В. Матяшук // Держава та армія: [зб. наук. пр.]. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – С. 107–112.
12. *Пархоменко В.* Військова політика Української Центральної Ради: очима її сучасників / В. Пархоменко // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № XII–XIII. – С. 74–79.
13. *Петрів В.* Спомини з часів української революції (1917–1921). Частина I: До Берестейського миру / В. Петрів. – Львів: Червона Калина, 1927. – 180 с.
14. Привітання // Нова Рада. – 1917. – № 18. – 20 квітня.
15. Україна. 1919 рік.: М. Капустянський «Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 році». Є. Маланюк «Уривки зі спогадів». Документи та матеріали: Документально-наукове видання / Передм. Я. Тинченко. – Київ: Темпора, 2004. – 558 с.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України. ф. 57, оп. 2, спр. 112. Колекція документів з історії Комуністичної партії України. 1870–1965 рр.
17. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). ф. 315, оп. 2, спр. 734. Канцелярія воєнного прокурора Київського воєнно-окружного суду.
18. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). ф. 760, оп. 1, спр. 4. Степура Григорій Калістратович, адвокат.
19. ЦДІА України у м. Львові. ф. 316, оп. 1, спр. 19. Видавничий кооператив «Червона Калина».
20. *Шандрук П.* Армія УНР та її боротьба за державність / П. Шандрук // Гуртуймося. – Рік видання IV. – Травень, 1932. – С. 8.
21. *Янчевський М.* Із спогадів / М. Янчевський // За державність. Матеріали до історії війська українського. – Каліш, 1931. – Ч. 2. – С. 142.
22. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki, mkrf. 87258. Przejęte dokumenty wojsk roszyjskich. 1914–1918.

Надійшла до редколегії 08.02.2016 р.

Рецензент: *Б.З. Якимович*, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Тютенко Р.В.

УКРАИНСКИЕ ОФИЦЕРЫ НА СЛУЖБЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ: ПРОБЛЕМА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ С ПРАВИТЕЛЬСТВОМ И СОЛДАТАМИ

В статье анализируются политические настроения украинских офицеров бывшей российской армии. Сделана попытка проследить взаимоотношения офицеров с Центральной Радой и их отношения с солдатами в армии. Определено, что в результате революционных событий 1917 г. для отношений между украинским офицерством, которое было ядром национально-освободительного движения, и правительством была создана благоприятная почва. Однако недалновидная политика Центральной Рады вызвала недовольство у большинства офицеров. Наряду с этим, революционные влияния в армии сказались в целом на негативном отношении командиров и рядовых воинов друг к другу.

Ключевые слова: Украина, политические настроения, офицеры, солдаты, отношения, армия, Центральная Рада.

Tiutenko R.

UKRAINIAN OFFICERS IN THE SERVICE OF THE CENTRAL COUNCIL: THE PROBLEM OF RELATIONSHIP WITH THE GOVERNMENT AND SOLDIERS

The article analyzes the political moods of ukrainian officers of the former Russian army. An attempt was made to trace the relationship of the officers with the Central Council and their relationship with soldiers in the army. Determined that as a result of the revolutionary events of 1917, for the relationship between the Ukrainian officers, which was the nucleus of the national liberation movement, and the government was created a favourable soil. However, short-sighted policy of the Central Council have angered a significant number of officers. Along with this, revolutionary influence in the army was reflected by the overall negative attitude of the commanders and ordinary soldiers to each other

Key words: Ukraine, the political moods, officers, soldiers, relationships, army, the Central Council.